

ภาคผนวก

ทิศธรรม

หรือ

หลักปฏิบัติต่อสังคม สำหรับพรവാส

.....เอวี วิมุตติจิตสุส ไช มหานาม อุปาสกสฺส วสุสสํ
วิมุตติจิตเตน ภิกขุณา น กิลมิ นานาครณํ วทามิ ยทิตํ วิมุตติยา
วิมุตติํ ฯ

(ศิลาอนสุตฺร มหาวรร. ส. ๑๙/๔๑๖/๑๖๓๓.)

**ลูกอนมทานม! เราไม่กล่าววิมุตติของอุบาสก (ผู้ประกอบไป
ด้วยโศกปฏิบัติยังกะสั, ปลงความยึดมั่นถือมั่น ที่มีอยู่ ในบิดามารดา,
ในบุตรภรรยา, ในเบญจกามคุณ, ในสวรรค์กามาพจร, และในพรหมโลก,
เสียได้ในขณะที่ระคัจจิต แล้วดับจิตไป) ว่า เป็นความหลุดพ้น
ที่ต่างจากวิมุตติของภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วคงรอรับ : ชัสนเพราะ
เหตุว่า เป็นการหลุดพ้นด้วยวิมุตติด้วยกันแท้.**

ทิศทาง ที่มรวาส จะต้องเดินไป

— ๑ —

๕ ตุลาคม ๒๕๑๓

ความที่ทราบกันอยู่แล้วว่า (วันนี้เรามีการบรรยายพิเศษ เฉพาะผู้ที่จะต้องสาธิตขาบท. เพราะฉะนั้นก็จะพูดเรื่องเกี่ยวกับผู้ที่จะต้องสาธิตขาบท ตามที่จะนึกได้ทุกเรื่อง; โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ เรื่องเกี่ยวกับมรวาส หรือคฤหัสถ์แล้วแต่ละเรื่อง.

ข้อแรกที่สุดอยากจะพูดเสียเลยว่า คำสั่งสอนเกี่ยวกับคฤหัสถ์นี้ พระพุทธเจ้าจะได้ตรัสจริงหรือไม่. เรื่องนี้มันต้องถือตามหลักที่วางไว้ทั่วไป คือเมื่อมีปัญหาว่าเรื่องนี้พระพุทธเจ้าตรัสจริงหรือไม่ เราใช้หลัก มหาปเทศเป็นเครื่องตัดสิน ว่าถ้ามันลงกันได้กับหลักใหญ่ในพรหมจรรย์นี้ หรือในศาสนานี้ เราเรียกว่าลงกันได้กับสูตร ลงกันได้ไว้นี้แล้ว ก็ถือว่าพระพุทธเจ้าตรัส. การที่จะเพียงแต่ยืนยันว่า มีอยู่ในพระไตรปิฎกแล้วเป็นพระพุทธเจ้าตรัส อย่างนี้ไม่ถูก; หรือพระพุทธเจ้าท่านตรัสห้ามเสียเอง. เรื่องเกี่ยวกับคฤหัสถ์นี้ก็มีในพระไตรปิฎก มีสูตรยาวสูตรหนึ่ง ซึ่งว่าแต่เรื่องนี้ ว่าแต่เรื่องคฤหัสถ์นี้; ทำให้มีผู้สงสัยว่าทำไมมันยาวมากอย่างนี้.

๔๗๓

สูตรพวงยาวที่สุดเรียกว่า ทิณนิกาย; ทิณ แปลว่า ยาว. หมวดที่ว่าเป็นสูตรยาวที่สุดจนไม่น่าเชื่อว่าพระพุทธเจ้าจะได้ตรัสมาก กราวเต็วยาวถึงอย่างนี้ เช่นมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น. มันพันวิสัยที่ว่าจะพูดกราวเต็วยาวถึงขนาดนั้น; เลยทำให้สันนิษฐานว่า มันเป็นเรื่องที่รวบรวมมา แล้วเอมาร้อยกรอง แล้วก็ใส่เข้าไปในพระไตรปิฎก ในคราวทำสังคายนาครั้งหลังๆ.

เมื่อเป็นอย่างนี้ก็มีให้หมายความว่า ให้เล็ดยึดถือเป็นหลัก; ยังคงถือตามหลักเดิมว่า มันลงกันได้โนสุตฺร มันลงกันได้โนวินย. แม้ว่าในสูตร หรือในวินยอื่น ๆ ไม่มีพูดถึงเรื่องนี้เลย; แต่โดยใจความ โดยหลัก โดยความมุ่งหมาย หรืออะไรก็ตาม มันลงกันได้กับโนสุตฺร มันลงกันได้กับโนวินยแล้ว ให้ถือเอาเป็นว่าพระพุทธเจ้าตรัส. เพราะฉะนั้นหลักสำคัญมีอยู่ว่า แม้ไถ่ยืนจากปากพระพุทธเจ้าโดยตรง จากพระโอรสโดยตรง ก็ยังไม่ให้เชื่อ; ให้ไปพบทวนคิดกันด้วยความมีเหตุผลเสียก่อน แล้วปฏิบัติ จึ่งค่อยเชื่อ.

สูตรยาวเกี่ยวกับภยุตถ์ก็มีหลัก ที่เราพอจะมองเห็นได้ว่ามันตรงกันกับหลักของพระพุทธศาสนา, ลงกันได้โนสุตฺร ลงกันได้โนวินย; เช่นพอเริ่มแรกของสูตรก็มีกล่าวถึง คนที่เขาให้วัดศึกษาแบบเก่าที่สอนกันอยู่ก่อน. ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านบอกว่า ในหมู่อรชชน เขาไม่ให้วัดศึกษกันอย่างนี้; เขาให้วัดกันโดยวิธีของพระอริยเจ้า หรืออารยชน; ก็โดยตรงจำแนกศึกษาทั้งหมดเป็นอย่างนั้น ๆ. จะต้องปฏิบัติกันอย่างนั้น ๆ. จึงจะเป็นการให้วัดศึกษาแบบของอารยชน.

ข้อนี้มันมองเห็นชัดอยู่แล้วว่า เป็นความถูกต้องหรือเป็นแสงสว่างที่ดีกว่า เป็นปัญญาที่ดีกว่า, แล้วมันก็ลงกันได้กับหลักที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา

ที่ว่า :- พุทธะ แปลว่าผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน. เพราะฉะนั้นการให้วาทิชนคิดนี้ มันจึงเป็นพุทธะ คือของคนมีปัญญา. ส่วนการให้วาทิชนเห็น ทิศใต้ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก นั้นมันเห็นพิธีที่ต้องสืบ ๆ กันมา; หรือว่าแฝงความหมายอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ แต่คนที่ให้วาทิชนไม่รู้จักเสียแล้ว ไปมัวแต่ให้วาทิชนคิดว่า จะเป็นสวัสดิมงคลเท่านั้นเอง; ก็เป็นเรื่องงมงาย. ที่นี้พอมากกลายเป็นเรื่องสติปัญญา เป็นเรื่องวิชา ความรู้ เรื่องเหตุผล เรื่องความจริงอะไรขึ้นมา มันก็กลายเป็นเรื่องที่ถึงกันได้โนพระสูตร ในพระวินัยของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นไปเพื่อสติปัญญา.

ครั้นเมื่อแปลความหมายของคำว่า “ทิศ” เป็นอย่างนี้ มันก็ยังเป็นสติปัญญาเกิดขึ้นมาในตัว; เป็นเหตุผลที่เกิดขึ้นมา แสดงอยู่ในตัว ว่านี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จะโดยตรง หรือโดยอ้อม ก็ถือว่าเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือโดยอ้อมเขามีหลักว่า ถ้าจะให้พระพุทธเจ้าตรัส ท่านจะว่าอย่างไร; ก็ยังควรอย่างนี้; มันมีเหตุผลที่ทำให้ท่านต้องตรัสอย่างนี้. เพราะฉะนั้นคำที่กล่าวอย่างนี้ก็เป็นคำที่พระพุทธเจ้าตรัส. นี้ไม่ได้หมายความว่า จะต้องออกมาจากพระโอษฐ์โดยตรงอย่างนี้.

อันนี้ก็เป็นหลักที่จะต้องถือทั่วไปว่า พระพุทธเจ้าตรัส หรืออยู่ในฐานะที่พระพุทธเจ้าจะตรัสอย่างนี้, จะเป็นคำกล่าวของคนอื่นก็ได้เหมือนกัน. ฉะนั้นสูตรทั้งหลายที่มันยาวมาก อยู่ในสภาพที่ไม่น่าเชื่อว่า พระพุทธเจ้าจะตรัสโดยตรง ก็ได้รับการรับรอง แล้วมาอยู่ในพระไตรปิฎก.

ที่นี้ ถ้ามองถึงเรื่องในสูตร ๆ นี้ที่เรียกกันว่า *สังคาโลวาทสูตร* ในปาฏิการก ที่มณฑลนี้ มันก็ถือได้ว่าเป็นหลัก หรือเป็นระบบที่สมบูรณ์อยู่ในตัวสูตรนี้ ที่เกี่ยวกับมรวาส. เรื่องปลีกย่อยเบ็ดเตล็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ อาจจะมีอยู่

ในที่อื่น; แต่ก็ไม่แปลกออกไปจากสูตรนี้ ถ้าจะสงเคราะห์รวมเข้าไปในสูตร ๆ นี้
 ได้หมด; กล่าวคือสูตร ๆ นั้นมันเป็นหัวข้อสำคัญที่ประมวลไว้ได้ทั้งหมด คือเรื่อง
 ทิณทก; ก็เลยถือเอาเป็นสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับขรรษาโดยเฉพาะ.

ปัญหาที่เหลืออยู่อีกก็อาจจะมีว่า เราเคยถือเป็นหลักกันว่า เรื่องอื่น
 พระพุทธเจ้าไม่ตรัส ตรัสแต่เรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือเรื่องสัญญา เรื่อง
 อนัตตา. เพราะฉะนั้นอย่าลืมว่า หลักฐานนั้นมันหมายถึงเรื่องหัวใจ หรือตัว
 หัวใจของพระพุทธศาสนา. ส่วนเรื่องปลีกย่อยนั้นมันอาจจะมองไปในแง่ที่ว่า
 เป็นอุปการณ เป็นบริวารของเรื่องนี้ก็ได้; หรือจะถือว่าเป็นเรื่องธรรมาสาณมัย
 คือว่าพระศาสนาแห่งศาสนาไหนก็ตาม มีหน้าที่ที่จะต้องตอบปัญหาทุก ๆ ชนิด
 แล้วแต่ละคนถาม. แปลว่า สติปัญญาของพระศาสนานั้นมีอยู่พร้อมที่จะตอบ
 ปัญหาทุกชนิดตามความรู้สึกรู้สีกของท่าน. จะเป็นพระศาสนาองค์อื่น ๆ นอกไปจาก
 พุทธศาสนา หรือแม้แต่ขงจื๊อ เล่าจื๊อ อะไรรก็ตาม; ซึ่งจะสอนเรื่องใดเรื่องหนึ่ง
 เป็นหลัก แต่ถ้าถูกถามปัญหาปลีกย่อยเกี่ยวกับคนธรรมาสาณมัย ก็ตอบได้ทั้งนั้น
 โดยอาศัยหลักใหญ่ ๆ หลักเดิม ๆ นั้น มันจะบ่งให้ตอบปัญหานั้นว่าอย่างไร.

เล่าจื๊อเคยสอนเรื่องที่ดีก็ ถึงขนาดที่เรียกว่า ไม่มีตัวคนทำนองเดียวกับ
 กับพุทธศาสนา คือให้มองเห็นความเป็นมาของสิ่งที่ชาวโลกเขาหลงใหลกัน.
 หลักของเล่าจื๊อที่ดีที่สุด ที่ได้รับความยกย่องมากที่สุดก็คือ ที่บอกเรื่องความเป็น
 มาของสิ่งทุกสิ่งทั้งชาวบ้านหลงใหลกัน หรือมองไม่ออก; ที่นี้แม้จะให้ท่านมา
 ตอบปัญหาเรื่องชาวบ้าน เรื่องครอบครัว ท่านก็ต้องตอบได้; แล้วก็มีประโยชน์
 ซึ่งอาจจะลึก อนุโลมเข้ากันได้กับหลักนั้น.

ที่นี้ พุทธศาสนาสอนในเรื่องไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่หลงใหลในสิ่งเหล่านี้
 แต่เมื่อถูกถามเข้าถึงเรื่องครอบครัว เรื่องลูก เรื่องเมีย ก็ตอบได้; แล้วมัน

ก็มีหลักฐานชัดอยู่ว่า ในสูตรอื่น ในสังยุตตนิกายโดยมากนั้น มีผู้เป็นทิวราวาส
แท้ๆ ไปถามเรื่องข้อปฏิบัติสำหรับทิวราวาสแท้ๆ พระองค์ก็ยั้งตรัสเรื่องสุญญตาแก่
ทิวราวาสนั้นๆ ว่าจำเป็นที่ทิวราวาสจะต้องรู้จะต้องปฏิบัติเรื่องสุญญตา; คือไม่ใช่คัมมัน
ติดมันให้เกิดความทุกข์. เพราะฉะนั้นเราต้องถือว่า เรื่องนี้ไม่ชักกัน ว่าในสูตรนั้น
สอนทิวราวาสเรื่องสุญญตา ในสูตรนั้นสอนเรื่องลูกเมีย เรื่องบ้าน เรื่องเรือน;
ก็หมายความว่าผู้ที่เห็นสุญญตาอยู่แล้ว ก็ยังต้องปฏิบัติในเรื่องของทิวราวาส. เรื่อง
บ้านเรื่องเรือนในลักษณะอย่างนี้ มันจึงเข้ารูปกันกับหลักใหญ่ที่เรียกว่าสุญญตา;
คือผู้ที่เห็นสุญญตาแล้ว ยังต้องปฏิบัติต่อบิภคารคา บุตรภรรยา สามียะไรอย่างนี้.

เพราะฉะนั้นอย่าไปเข้าใจว่า เรื่องโลกุตระกับเรื่องโลกียะนี้เป็นข้าศึก
ปฏิบัติต่อกัน ไม่หันหน้าเข้าหากัน; อย่าได้เข้าใจอย่างนี้. และเรื่องนั้นก็เคย
พูดในการบรรยายครั้งอื่นๆ มาแล้ว ว่าทิวราวาสนั้นจะต้องมีหลัก เพื่อจะเดินไป
นิพพานด้วยเหมือนกัน แต่ว่าเดินไปช้าๆ เพราะต้องหอบหัว หายอะไรพระ
พระวังไปด้วย. ทิวราวาสหรือคฤหัสถ์มันก็ต่างจากบรรพชิตตรงที่มีเรื่องรุงรังมาก
แต่เป็นเรื่องภายนอก; ส่วนเรื่องวิญญานโดยตรงนั้นเป็นเรื่องตรงเป็นอันเดียว
กันกับบรรพชิต ที่จะต้องเดินไปอย่างถูกต้อง เพื่อไปนิพพานด้วยเหมือนกัน.
เพราะฉะนั้นการที่ในเรื่องนี้ ใช้คำว่า “ทิศ” ขึ้นมานั้นเหมาะสมแล้ว; เพราะ
คำว่าทิศ มันแปลว่าทิศทางที่จะต้องเดินไป เรียกว่า “ทิศก”.

อยากจะพูดถึงคำว่า “ทิศ” สักนิดหนึ่ง โดยตัวหนังสือ. คำว่า ทิศ
แปลว่า เห็น หรือปรากฏ; คือสิ่งที่ต้องเห็น จะหลีกเลี่ยงไม่ได้. เมื่อเห็น
ก็คือปรากฏ จะเป็นกำลังเห็นหรือเห็นแล้วอะไรก็ตาม มันเป็นการปรากฏ;
ก็เลยแบ่งเป็นทิศอย่างที่เรารู้จักกัน คือทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ
ทิศใต้ นั่นเอง คือเป็นทิศทางหนึ่งๆ ที่ปรากฏ; แล้วก็รู้จักกันมานานตั้งแต่

มนุษย์เห็นดวงอาทิตย์. เมื่อมนุษย์ยังป่าเถื่อน ไม่มีความรู้อะไร มันก็ยังเห็นดวงอาทิตย์ เข้าๆ โผล่ขึ้นมาทางนี้ เหนือทกลงไปทางนั้น. เมื่อหันหน้าไปทางดวงอาทิตย์ มันก็เกิด ๒ ข้างขึ้นมา เป็นซ้ายเป็นขวา; มันก็เกิดทิศทางเป็นซ้ายขวาขึ้นมา แม้ชื่อย่อปลื้มย่อเท่าไร มันก็มีความหมายเป็นทิศอยู่นั่นเอง.

เพราะฉะนั้นคำว่าทิศมันจึงมีความหมายเกี่ยว คือเป็นที่ปรากฏ ที่จะต้องมอง ที่จะต้องดู; ต่อมาก็บัญญัติเป็นทิศตะวันออก ทิศตะวันตก เป็นทิศเหนือ ทิศใต้ เรียกชื่อภาษาต่างๆ กัน; แล้วในทางศาสนาซึ่งแกม ๒ ทิศเข้ามาอีก คือทิศข้างบน ทิศข้างล่าง ก็เลยเป็น ๖ ทิศ. มีคำย่อที่ใช้เรียกทิศนี้อย่างอื่น มีเพียง ๓ คำ คือข้างบน ข้างล่าง แล้วโดยรอบที่เรียกว่าเบื้องขวา; ภาษาบาลีว่า เบื้องบน เบื้องต่ำ แล้วเบื้องขวา. อย่างนี้หมายความว่าเพ่งเล็งกันเป็นหลักใหญ่ๆ ที่สำคัญที่สุด เป็นทางบน ทางล่าง แล้วโดยรอบตัวอีกทางหนึ่ง. โดยรอบตัวนั้นก็คือ แบ่งเป็นทิศตะวันออก ตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้.

แล้วลองไปกikutเกิด เรื่องรอบๆ ตัวมันเสมอๆ กัน มันเท่าๆ กัน; เป็นการแบ่งปลั๊กย่อยเป็นเหนือ ใต้ ตะวันตก ตะวันออก; ที่ใหญ่ที่สุดอยู่ข้างบน ข้างล่างเสียมากกว่า. เกียวนี้แบ่งเป็นทิศ ๖ อย่างนั้นถูกต้อง คือข้างบนก็เป็นข้างบน ข้างล่างก็เป็นข้างล่าง; โดยรอบเบื้องขวา ก็แบ่งเป็นส่วนๆ ไป เป็น ๔ ส่วน, จะเป็น ๘ ส่วน หรือ ๑๖ ส่วนก็ตามใจ; แต่ในทันทีเอาแต่ที่สำคัญ เอาเพียง ๔ ส่วนคือ ข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย ข้างขวา. นี่ก็มองดูให้เห็นเป็นธรรมชาติ หรือความรู้สึกตามธรรมชาติ ที่ทำให้เกิดเป็นการแบ่งทิศอย่างนี้ขึ้นมา ตามความรู้สึกตามธรรมชาติธรรมดา ซึ่งคนเราจะรู้สึกได้เองก็เป็นข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย ข้างขวา ข้างบน ข้างล่าง. เพราะฉะนั้นขอให้สันใจว่าเป็นหลักเกณฑ์ที่ดี.

ถ้าเรารู้เรื่องทั้ง ๒ นี้ ก็แปลว่ารู้เรื่องหมดเลย รู้ทุกเรื่องที่มีมนุษย์จะต้องเกี่ยวข้อง. เพราะข้างบนนั้นมันหมายเรื่อยไป จนกระทั่งถึงพระนิพพานก็ได้; ข้างล่างก็หมายถึงไปถึงนรกก็ได้; แล้วโดยรอบตัวมีอะไรบ้างก็แล้วแต่มันจะมี; ก็แปลว่าเป็นเรื่องทั้งหมดที่เกี่ยวกับมนุษย์จะต้องจัดการด้วย ละเว้นไม่ได้; นี่เรียกว่า “ทิศ”.

ที่เรามาวรรณสำหรับจะสีกนี้ เป็นการเหมาะสมอย่างยิ่ง ที่จะรู้เรื่องทิศ; สำหรับผู้ที่สีกออกไปก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้เรื่องทิศ เพราะจะออกไปแสดงบทบาทเต็มตัวของมนุษย์ ชนิดที่เรียกว่าสมบูรณ์แบบ ไม่ค่อยคลัดแคล่ประการใด มันก็ต้องเกี่ยวแก่ทิศเหล่านั้นทั้งหมดเลย; ซึ่งมันเป็นภาระมากเต็มที่ ให้เก่งกล้าสามารถ แล้วปฏิบัติถูกต้องไปทุกทิศทุกทาง.

ในภาษาไทยมีคำอยู่คำหนึ่งซึ่งนำหน้าหัวคือคำที่เรียกว่า “ทิศ” เหมือนกัน. คือทิศ กับทิศ. เรื่องราวแท้จริง มันก็มาจากคำว่า “บัตติเจต”; บัตติเจตเป็นภาษาอินเดียใช้เรียกคนที่เรียนสำเร็จจากอาศรมใดอาศรมหนึ่งมาแล้ว. หัวหน้าคณะของอาศรมเขารับรองว่า “เสร็จแล้วเธอ”, ก็เรียกคนนี้ว่า “บัตติเจต”; แล้วก็ไปทำอะไรตามที่ทั่วทั้งการจะทำ เช่นกลับไปเป็นฆราวาสอีก ไปเป็นผู้ครองบ้านครองเรือน แล้วแต่มีความมุ่งหมายตั้งแต่ที่แรกที่เราไปเข้าอาศรมนี้ เข้าไปศึกษาอยู่ในอาศรมนี้ก็เพื่อจะกลับออกมาครองเรือน อย่างนี้ก็มิใช่. เรียนจบแล้วก็เรียกว่า “บัตติเจต” มาพึ่งแต่บรมโพธิญาณ เกี่ยวนี้ก็ยังไม่เรียก. ก็แปลว่า คนที่เข้าไปเรียนในหมู่คณะใดคณะหนึ่ง จบหลักสูตรของหมู่คณะนั้น พร้อมทั้งจะออกไปเผชิญโลก เขาเรียกว่า “บัตติเจต”.

วัฒนธรรมไทยของเรารับมาจากอินเดีย นี่ไม่ต้องพูดถึงแล้ว; เรื่องต่าง ๆ ชาวอินเดียมาเป็นครูบาอาจารย์ มาในรูปของวัฒนธรรมและศาสนา.

จึงมาสอนหมดทุกอย่าง กระทั่งคำพูดที่เป็นภาษาสูง ภาษาราชสำนัก หรือภาษา
ชนชั้นสูง หรือภาษาศาสนา. เพราะฉะนั้นภาษาไทยเรา ที่เป็นคำขึ้นต้นขึ้นสูงนั้น
มันเป็นภาษาอันเดียวหมด คือเป็นภาษาบาลีสันสกฤต; เพราะฉะนั้นชาวอินเดีย
ก็เอาระบบนี้มาให้แก่คนไทย. เรียนอะไรจบแล้วก็เรียกว่า “บัณฑิต”. คนที่
ไปเรียนทางศาสนา บวชเรียนเป็นที่พอใจแล้ว กลับออกมาก็เรียกว่า “บัณฑิต”
ด้วยเหมือนกัน; ออกเสียงตามภาษาอันเดียวกว่า บัณฑิต (บัณฑิต); บัณฑิต
เรียกเป็นไทย เรียกเป็น “บัณฑิต”. *บัณฑิต* นี้เป็นภาษาเดิม, อันนี้
ตรงกันทั้งบาลีและสันสกฤต : คำว่า *ปณฺฑิต* แปลว่าตัวปัญญา เป็นคำๆ เดียว
กับคำว่าปัญญา เรียกว่า *ปณฺฑิต* หรือ *ปณฺฑิตา*; อี ท แปลว่าถึงหรือ มี;
บัณฑิต ก็แปลว่าผู้ถึงหรือมีบัณฑิต คือปัญญาที่ทำให้เอาตัวรอดได้; บัณฑิต
ก็คือผู้มีปัญญาเอาตัวรอดได้.

ที่ภาษาไทยเรามีการเปลี่ยนแปลงไป ตามภาษาไทยแท้ เอาไป
เป็น บ, เอา ท ออกเสียงเป็น ท ทหาร, มันก็เลยเป็นบัณฑิต; บัณฑิต ไม่
สำคัญอะไรนัก ก็เลยเหลือแต่ ทิต คือตัวทิตย่อมาจากคำว่า บัณฑิต ก็คงจะ
เป็นที่พอใจ เป็นที่ยอมรับในสถาบันทางความคิดอะไรสักอย่างหนึ่ง สำหรับคำว่า
ทิตนี้; เพราะฉะนั้นจึงมีคนชอบให้ลูกสาวแก่ทิต. ต่อมาๆ ทิตมันเลวลง
มันเหลวไหลเข้า; เพราะเมื่อใครเห็นว่าโอกาสนี้เป็นโอกาสดีแล้ว ก็เลยชิงกัน
เข้าไปบวชใหญ่, คนบ้างๆ บอๆ ก็ไปบวช กลับออกมาได้เป็นทิต, มันกลายเป็น
เป็น ทิต (ต เท็กสะกด) เป็นทิตบ้างๆ บอๆ กลายเป็นคำสำหรับล้อ คนเข่อซ่า
รุ่มร่ามอะไรไปบวชแล้วกลับมาเป็น ทิต อะไรเป็นอย่างนี้. เพราะภาษา
ไทยเราไม่ออกเสียง ท ว่า ต, ออกเสียงเป็น ท; ทิต ก็เลยมี ต สะกดก็มี,
ทิต ต สะกดก็มี. ทิต ต สะกดไปตามเกมเป็นถูกต้อง; ทิต ต สะกดเป็นเรื่องล้อ

เป็นเรื่องเช่ซำ บำๆ บอๆ เพราะฉะนั้นเส็กออกมาไปเป็นทิศก็ขอให้เป็น
ทิศ ตก ทามความหมายของคำ ปณทิต; อย่าให้เป็น ทิศ ต ตกคสำหรับแล้ว.

การที่จะเป็น ทิศ ทิศใต้ คือเป็นบัณฑิตนั้น ก็จะต้องปฏิบัติให้
ถูกต้องในเรื่องทิศ ๖ ประการนี้; เพราะถือว่าเป็นเรื่องหลัก หรืออะไรก็ตาม
ที่ความมั่นคงตรงกันขึ้น. รู้เรื่องทิศแล้วก็ให้เป็นทิศทิศ; ตัวตกคไม่เหมือนกัน
แต่อย่างเดียวกัน. เพราะฉะนั้นผู้ที่เส็กออกไปนี้ จะต้องรู้เรื่องทิศให้
ถูกต้อง แล้วปฏิบัติให้เป็นอย่างคคือ ทิศ ๖.

ต่อไปจะพูดเรื่องทิศ ๖ โดยตรง. ผมอยากจะให้ทั้งข้อสังเกต ตาม
หลักของธรรมชาติ หรือวิทยาศาสตร์ก็วิทยาศาสตร์ตามธรรมชาติกันอีกทางหนึ่ง
ด้วย ในการที่เราจะเรียงลำดับทิศ. ถ้าเรียงตามลำดับในพระบาทแห่งสุตวัน
เขาก็เอาทิศตะวันออกก่อน แล้วไล่ไปทางทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ รอบตัว
เหมือนที่เราพูดกันอยู่โดยมาก แล้วจึงไปสู่ทิศข้างบน ทิศข้างล่าง; อย่างนั้น
ก็ได้เหมือนกัน มันก็มีหลักเหมือนกัน คือไล่ไปจากทิศตะวันออก ไปทางขวามือ
วนไปทางนี้เรื่อยมาจนบรรจบรอบก็ได้ ๔ ทิศ บัญญัติตามหลักนั้นก็เหมือนกัน.
แต่ถ้าเราจะเอาตามธรรมชาติ จำง่ายแล้ว ก็เอาว่า ข้างหน้า ข้างหลัง, ข้างซ้าย
ข้างขวา. แล้วข้างบนข้างล่าง, เด็กๆ ก็เกิดความเข้าใจได้ มันเลยเป็นทิศ
ตะวันออก ทิศตะวันตก, ทิศเหนือ ทิศใต้, ทิศเบื้องบน เบื้องล่าง. ที่พูดกัน
อยู่มากก็พูดกันตามทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้; เมื่อเอาตาม
ตำรา ก็เรียงไว้เป็น ทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก แล้วทิศเหนือ เป็น
วงกลมเวียนประทุกษณ คือเวียนไปทางขวา. มันก็มีหลักอันหนึ่งซึ่งมีลักษณะ
ก่อนข้างเป็นการบัญญัติที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เวียนขวาไปเรื่อย เป็นทิศทั้ง ๔ เสียเลย;
แล้วก็เป็นทิศทั้ง ๖ ขึ้นมา. เอาอย่างตามความรู้สึกสามัญสำนึกนี่อย่างแจ่ม ๆ

ก็ว่า ข้างหน้า ข้างหลัง; เรามีมืออย่างนี้เราก็กว่า ข้างซ้าย – ข้างขวา, ข้างหน้า ข้างหลัง, แล้วกับนิ้ว และปลายตีนข้างล่าง.

เมื่อมันได้เป็นรูปทิศขึ้นมาอย่างนี้ ก็ให้ความหมายว่า ทิศทางไหนเขาเอามาใช้เป็นสัญลักษณ์ของเรื่องอะไร. ในพระบาลีนั้นพูดถึงทิศตะวันออกก่อน คือทิศข้างหน้า; คนเรามีหน้าอยู่ตรงไหน ถ้ายาวที่ตรงหน้าสำคัญกว่าอะไรหมด ก็เอาบิณฑบาตไปบรรจุไว้ที่นั่น เป็นทิศตรงหน้า ก็อบิณฑบาตใส่ลงขึ้นมา. ทิศข้างหลังมันก็ต้องเป็นคนที่มีความสำคัญน้อยกว่าเรา หรือว่าที่เราลาก ๆ มาข้างหลัง มันก็ต้องเป็นบุรุษ ภรรยา. ในสูตรนี้พูดถึงบุรุษ ภรรยา ไม่พูดถึงสามี ก็เพราะว่าตรัสแก่คนหนุ่มผู้ชาย. ถ้าจะให้ใช้เป็นหลักทั่ว ๆ ไปด้วย ก็ต้องพูดถึงสามีด้วยเหมือนกัน. ที่นี้ดูเรื่อยมา ซ้าย – ขวา : ซ้ายคือเพื่อน, ขวา คือครูบาอาจารย์. มันมีความหมายต่างกัน : บิณฑบาต บุตรภรรยา, ญาติมิตร แล้วครูบาอาจารย์. ที่นี้เห็นขึ้นไปถึงข้างบนก็เป็น สมณพราหมณ์, มองไปข้างล่างก็เป็นปาวไพร่ กรรมกร ทาส คนใช้ ลูกจ้าง. นี่เราจะมองเห็นว่ามันเป็นหลักทิศขึ้นมาทันที ครอบคลุมที่เกี่ยวกับขรรษาธรรมขึ้นมาทันที. ถ้าเกิดมีผู้ถามขึ้นว่า เอาประเทศชาติไปไว้ที่ไหน ไม่เห็นมีพูดถึงประเทศชาติเลย คุณก็ต้องใช้สติปัญญาตัวเองว่า จะเอาไปไว้ที่ทิศไหน.

ข้อแรกต้องนึกเสียก่อนว่า เรื่องนี้คำสอนข้อนี้พูดแก่บุคคล ไม่ใช่พูดแก่สังคม ไม่ใช่พูดเป็นส่วนรวม; มันก็เลยกลายเป็นเรื่องส่วนตัวบุคคล ภายในครอบครัว ภายในตัวบุคคลเสียมากกว่า. แต่ถึงอย่างไรก็ไม่เว้นที่จะต้องมีการระลึกรู้ถึงประเทศชาติ ซึ่งมันเป็นทั้งของทุกสิ่งเหล่านี้. ประเทศชาติมันก็ควรจะอยู่ในที่ครอบทั่วเป็นอย่างน้อย, ก็คือรอบตัวไปทุกทิศ ๆ; ทิศเบื้องขวาท้องหมกตรวมกันแล้วมันก็เป็นประเทศชาติ ซึ่งเราจะต้องนึกถึง และมันก็

เป็นที่รวมของ ๔ ทิศนี้. แต่ถ้าจะทับทให้แคบ มันก็อยู่ในพวกที่เรียกว่า ญาติ และมีตร คือทิศเบื้องซ้าย; เพราะว่า คนในชาติก็คือญาติและมีตรทั้งหมดของเรา.

นี่ คุณจะเห็นไปว่าให้ความสำคัญแก่ชาติน้อยเกินไปก็ได้ สำหรับความรู้สึกของคนบางคน. แต่ผมว่า รวมอยู่ในทิศเบื้องซ้ายคือ ญาติ และมีตร ทั้งหมดนั้นแหละคือประเทศชาติ. เรามีประเทศชาติก็คืออยู่กันอย่างเป็นญาติ เป็นमितร เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน; ถ้าไม่รู้จักเอามารวมกันทั้งหมดทั้ง ๔ ทิศ รวมกันเป็นประเทศชาติ; หรือว่ารวมทางจิต ทางวิญญาณเข้าไปด้วย ก็เอาทั้งข้างบนข้างล่างด้วยก็ได้. นี่ถ้าหากว่า ตัวหนังสือมันมิได้ปรากฏ หรือมิได้มีอยู่ ขอให้รู้จักตีความอย่างนี้. ขอให้รู้จักขยายความออกไปอย่างนี้ โดยไม่ต้องตีประเทศชาติออกไปทั้งเสีย ซึ่งจะทำให้พระพุทธเจ้ากลายเป็นผู้ที่ไม่มีสหพัญญุ คือรู้อะไรไม่สมบูรณ์ ไม่รอบคอบ.

ถ้าเกิดความรู้สึกข้างอย่างนั้นขึ้นมาแล้ว ก็ให้ถือไว้เสียก่อนว่า มัน เป็นความไม่รู้ของเราเอง ที่จะตีความ. ไม่จำเป็นจะต้องไปตีความว่า พระพุทธเจ้า ท่านไม่เป็นชาตินิยม ท่านจะไม่พูดเรื่องชาติ ถือชาติ; ไม่จำเป็นจะต้องตีความ อย่างนั้น; จะตีความอย่างนั้นมันก็ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเราพูดกันแค่ เรื่องธรรมะ ไม่ใช่เรื่องโลก. แม้จะพูดถึงเรื่องโลก เรื่องลูก เรื่องเมีย อะไร เหล่านั้น แต่มันพูดในแง่ของธรรมะ; ไม่สร้างความรู้สึกรู้สึกที่เป็นกิเลส เป็นชาตินิยม. อย่างนั้นก็พอจะมองเห็น.

แต่อย่าลืมว่า เรื่องชาตินิยมนี้ก็ยังต้องมี และต้องเป็นธรรมะด้วย เหมือนกัน. ฉะนั้น ถ้าเราจะมีชาตินิยม ความรู้สึกที่เป็นชาตินี้ก็ให้มันถูกต้อง ตามหลักของธรรมะ เป็นชาตินิยมที่มีธรรมะ ก็ยังดี คือรับผิดชอบในความเป็น

มนุษย์ของเรา เป็นพลเมืองของชาติ แล้วทำให้มันเกิดผลดีที่สุด; อย่างนี้ก็เรียกว่า “ชาตินิยม” ในความหมายที่ดี. ผู้ที่เป็น ชาติ เป็นบัณฑิต ที่สีกออกไปนี้หลักไม่พิน; เพราะว่าอยู่ในโลกที่ต้องมีชาติ ที่ต้องรับผิดชอบ; ให้ถือหลักความต้องรับผิดชอบนี้เป็นหลักใหญ่. ถ้าปราศจากความรับผิดชอบแล้วก็ไม่ใช่มนุษย์ที่มีอารยธรรม. แล้วอย่าลืมว่า แม้ก่อนสมัยหิน ก็เริ่มมีความรับผิดชอบ เริ่มรู้จักสิ่งที่เรียกว่าความรับผิดชอบ; มนุษย์สมัยนั้นก็ยังมีความรับผิดชอบ เป็นเครื่องวัดความเป็นมนุษย์ ก็ต้องรับผิดชอบต่อประเทศชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ; เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่รวมของสิ่งเหล่านั้นในฐานะที่เป็นส่วนบุคคล.

ทีนี้ ก็มาถึงหลักอีกข้อหนึ่งว่า พุทธศาสนามีหลักที่ว่า จะเล็งไปจากส่วนย่อย; มันเป็นปรัชญาแบบวิเคราะห์ หรือ *analyse* มันจะถือเอาหลักที่ว่าให้คนหนึ่ง ๆ ทำดี แทนที่จะไปเกณฑ์ให้ทุกคนทำดี. เมื่อให้คนหนึ่ง ๆ ทำดี แล้วก็ไม่มีปัญหาอะไรเมื่อทำให้ได้ทุกคน; แล้วทั้งหมดมันก็ดี เพราะมัน *practical* คือว่ามันอาจจะทำให้ง่ายกว่าที่จะไปเกณฑ์ให้ทุกคนทำดี มันไปบังคับกันยาก. ถ้าแต่ละคนตั้งหน้าหลับหูหลับตาทำความดี เสร็จแล้วมันก็กลายเป็นทุกคนทำดีขึ้นมาโดยอัตโนมัติ. เพราะฉะนั้นเราจะพูดเรื่องทศ ๖ ในลักษณะเป็นส่วนบุคคล; ในเมื่อทุกคนปฏิบัติตามทศ ๖ ถูกต้อง; มันก็กลายเป็นเรื่องส่วนรวมของทุกคนหรือประเทศชาติที่ดี; เพราะฉะนั้นเราตั้งหน้าปฏิบัติทศ ๖ ให้ดี มันก็หมดปัญหาได้เหมือนกัน.

นี่คือข้อที่ว่า บวชเข้ามาเป็นนักศึกษาในอาศรมของพระพุทธเจ้านี้ แล้วกลับออกไปเป็นบัณฑิต; แล้วก็ไปเป็นทศ คือผู้ที่ปฏิบัติถูกต้องทศทั้งปวง จึงจะสมกับที่ว่าลาบวชสามเณร หรือว่า บวชตามธรรมเนียมประเพณีของคนหนุ่ม

ที่วามบวชนเคื่อน, หรือพรวรชาหนึ่ง - สองพรวรชาก็ตามใจ ในระยะเวลาอันสั้น
ก็แล้วกัน; แล้วกลับออกไปเป็นพรวรชาส นีมีความมุ่งหมายอย่างนี้; ซึ่งที่แท้
ก็ไม่ใช่ความมุ่งหมายเดิมของพุทธศาสนา.

ประเทศที่เขาดิอพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดนั้นเขาไม่สึกกัน เช่นพม่า
ลังกา เขาไม่มีระเบียบธรรมเนียมสำหรับสึกมาแต่เดิม; ประเทศไทยเราแต่เดิม
ก็จะเป็นอย่างนั้น ต่อมาจะมีระเบียบให้สึกได้ มีธรรมเนียมให้สึกได้ มีความนิยม
ว่าสึกได้. ความหมายมันก็เปลี่ยนเป็นว่า มาเรียนเรื่องที่จะไปเป็นพรวรชาสที่
กันเสียก่อน; คนหนุ่มมาบวชเสียสัก ๑-๒ พรวรชา แล้วก็ไปเป็นพรวรชาสที่มี
หู ตา ล้าง; สำหรับดำเนินชีวิตให้สมบูรณ์ในฝ่ายวิญญาน. แต่ว่าเมื่อ
ก่อนนี้ ไม่มีการศึกษาอย่างโลกๆ มันก็ไม่มีที่ไหน นอกจากในวัด; เพราะ
ฉะนั้นการมาบวชในวัด ในสมัยโบราณนั้นก็เพื่อจะศึกษา; ก็ได้ทั้งทางเรื่อง
วิญญาน เรื่องโลกๆ เรื่องทางร่างกายนี้. อะไรก็เรียนกันในวัด : วิชาอาชีพ
ก็เรียนกันในวัด, จนกระทั่งเรียนกันเรื่องพระธรรม เรื่องมรรค ผล นิพพาน
ก็เรียนกันในวัด.

เพราะฉะนั้นการเข้ามาบวชในวัดจึงได้วิชาทั้งสองฝ่ายทั้งสองซีก; จึง
เป็นการถูกต้องแล้วที่คนควรจะบวชกันเสียสักทีหนึ่งก่อน แล้วค่อยสึกออกไป;
เป็นความฉลาด ไม่ใช่ความโง่. ฉะนั้นควรจะต้งอิดว่า นี่เป็นความฉลาดของ
วัฒนธรรมไทย ที่ให้บวชเรียนกันเสียก่อน; แม้ไม่ใช่มุ่งหมายเฉพาะของ
พุทธศาสนา ซึ่งมีว่าสำหรับคนที่ผ่านโลกเสร็จแล้ว แล้วจะไปหาความสุขขั้นสูง
ค่อยไปจึงไปบวช นั่นเป็นหลักเดิมทั่วไป. แต่เมื่อมีหลักเฉพาะกาลเฉพาะกรณี
ขึ้นมาว่า เรามาเรียนเรื่องนี้ให้รู้หนทางไว้ทุก ๆ อย่าง จะได้ออกไปเดินทางอย่าง
ธรรมคาตามัญ ได้ง่ายเข้า อย่างพหุรชาส แล้วก็ต้องเรียน; ก็กลายเป็น
วัฒนธรรมอันใหม่ขึ้นมา เกี่ยวกับพุทธศาสนาสำหรับคนไทย.

หรือบางคนเมื่อหนุ่มไม่ได้บวช ไปเป็นข้าราชการอะไรเสีย ก็เป็นเรื่องลาบวชชั่วคราว เพื่อชดเชย มันก็เข้ารูปเต็ม; คือเพื่อเรียนสิ่งที่ยังไม่ได้เรียน; ไม่ควรจะถือว่าบวชเขาเปรียบ บวชพักผ่อนอะไรทำนองนี้; เพราะว่าเรื่องที่จะต้องเรียนนี้ยังมีมากกว่าเวลาที่มี. แต่ว่าสามเดือนนี้ก็เรียนเรื่องหลักธรรมของพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป โดยส่วนใหญ่; แล้วก็เรียนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับฆราวาส กฎข้อดี โดยไม่ขัดกันกับหลักใหญ่ของพุทธศาสนา. เพราะฉะนั้นจึงออกไปเป็นพุทธบริษัทที่ดี เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดีได้ เป็นการส่งเสริมพร้อมกันไปในตัว คือส่งเสริมตัวเองด้วย ส่งเสริมประเทศชาติศาสนาด้วย ให้เป็นไปด้วยดี; นี่เป็นความมุ่งหมายทั่วไป เป็นทั่วทิศทั่ว ๆ ไป จึงขอให้ทุก ๆ องค์ที่จะสาธิตภาพทนมองเห็นอย่างนี้.

สำหรับครั้งแรกที่จะพูดกันนี้ ก็พูดได้เพียงเท่านี้ คือทั่วทิศทั่ว ๆ ไป ในการที่เกิดขึ้นเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา จะต้องทำอะไร; หรือแม้กันทั่วไปที่ไม่อยู่ในวงพุทธศาสนา ก็จะต้องทำอย่างนี้ นี่เป็นเรื่องที่กล่าว กถาพิสุจน์ โทยกถาว่า :— *เอหิภัสสิโก มาตุ-มาตุ* กล่าวกับทุกคนในโลก หรือผู้ถือศาสนาอื่นศาสนาไหนก็ตามว่า “*มาตุ-มาตุ, อัมมัต อัมมิก อัมมิมมิมมิมหาที่จะถูกพิสุจน์ให้เลวและหลุดไปได้*”; เราก็มีธรรมะที่เป็น เอหิภัสสิโกอย่างนี้ทั้งสำหรับผู้ที่ครองเรือน และสำหรับผู้ที่ไม่ครองเรือน คือไม่มีเหย้าเรือน ให้อยู่ในระดับที่เป็น เอหิภัสสิโก คือก็จะทำลายผู้อื่นให้มาตุได้. เพราะฉะนั้นขอให้ได้สิ่งนี้ติดกลั้มออกไป จากการที่มานบวชแม้ชั่วคราว.

วันอื่นเราจะได้พูดกันถึงรายละเอียดเกี่ยวแก่ทิศต่าง ๆ วันนี้พูดแต่เรื่องทั่วทิศทั่ว ๆ ไป เรียกว่าเป็นการริเริ่มของเรื่องนี้ ว่ามันมีรูปร่างอย่างไร.

เวลาของเราทั้งหมด

